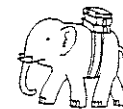

Ediční rada nakladatelství:

Luděk Brož, PhD. (Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung, Halle/Saale)
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Helena Kubátová, PhD. (Univerzita Palackého)
Prof. PhDr. Miloslav Petrušek, CSc. (Univerzita Karlova)
PhDr. Jiří Šafr, PhD. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Mgr. Zuzana Uhde (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.)
Ing. Alena Vodáková, CSc.

Thomas Hylland Eriksen
ETNICITA A NACIONALISMUS
Antropologické perspektivy

přeložil kolektiv překladatelů
pod vedením Marka Jakoubka

Studijní texty
Praha 2012

že etnicita není sebevysvětlující. A konečně musím vyjádřit poděkování lidem, kteří vynalezli textové editory umožňující autorům plnou kontrolu nad jejich prací až do její publikace.

Oslo, červen 1993

KAPITOLA PRVNÍ CO JE TO ETNICITA?

Ke stvoření odlišnosti je třeba dvou (a více) předmětů... Každý z nich ponechán sám o sobě je pro mysl a vnímání non-entitou, ne-jsoucnem. Neliší se od bytí, neliší se od nebytí. Nepoznatelné, Ding an sich, tlesknutí jedné ruky.

Gregory Bateson (1979: 78)

Slova jako „etnické skupiny“, „eticita“ a „etnický konflikt“ se stala víceméně běžnou součástí jazyka, stále znovu se objevují v tisku, v televizních zprávách, v politickém diskurzu i každodenní komunikaci. Totéž lze říci o „národu“ a „nacionalismu“. Je však třeba přiznat, že naše představy o významu těchto termínů bývají spíše nejasné a vágní.

Paralelně se dané téma vyvíjí na půdě společenských věd. Především v politologii, historii, kulturních studiích, sociologii a sociální antropologii se v posledních několika desetiletích projevil nebyvalý nárůst odborného zájmu o problematiku etnicity a nacionalismu. Tento nárůst má pravděpodobně svůj protějšek v prudkém vzestupu počtu studií operujících s termíny „globalizace“, „identita“ a „modernita“, které se ostatně dotýkají fenoménů, které s etnicitou a nacionalismem úzce souvisí. Vztah etnicity k dalším kolektivním identifikacím včetně genderové, lokální a náboženské identity pojednáme v závěrečných kapitolách této knihy.

V oblasti sociální antropologie je etnicita hlavním tématem už od konce šedesátých let a rovněž dnes zůstává centrálním objektem výzkumů. Přestože tato kniha vychází zejména z příspěvků antropologie ke studiu etnicity a spřízněných

fenoménů, doufám, že její záběr přesahuje hranice akademické antropologie. Díky dlouhodobému terénnímu výzkumu a perspektivě zdola získává antropologie možnost generovat bezprostřední poznatky o sociálním životě přímo z oblasti každodenních interakcí, která je do značné míry sférou, kde se fenomén etnicity rodí. Etnické vztahy vznikají a nabývají na významu v sociálních situacích a kontaktech coby produkt lidské snahy odpovědět na životní nároky a výzvy. Sociální antropologie nabízí jedinečnou možnost zkoumat tyto procesy v samém středu lokálního dění, přestože k tomu, abychom o etnicitě a nacionalismu získali úplnou představu, je třeba ji doplnit historickými a makrosociologickými přístupy.

Antropologické přístupy nadto umožňují zjišťovat, jakými způsoby lidé definují a vnímají etnické vztahy; jak hovoří a uvažují o své vlastní skupině, o skupinách ostatních, o jejich hlavních charakteristikách, a také to, jak jsou udržovány, vyjednávány a proměňovány odpovídající světonázory. Význam, jaký lidé přikládají svému členství v etnické skupině, je vědeckému zkoumání nejdostupnější prostřednictvím detailního, na osobní participaci založeného výzkumu, který je doménou antropologie. A nakonec, sociální antropologie jako komparativní disciplína věnuje pozornost jak podobnostem, tak rozdílům mezi jednotlivými mezietnickými situacemi a jejich kontexty, je tedy schopna nabídnout mnohovrstevnou a komplexní vizi etnicity v současném světě.

Důležitým počátečním impulsem soudobého akademického zájmu o etnicitu a nacionalismus byla stále zřejmější přítomnost těchto fenoménů v mnoha společnostech, kterou nebylo možno pomíjet. Na počátku 20. století odmítl vůdčí sociální teoretik Max Weber považovat „jednání etnické komunity“ (*Gemeinschaftshandeln*) za analytický koncept, neboť odkazoval k mnoha různým a velmi odlišným druhům fenoménů (Weber 1980 [1921]). Weber měl též za to, že „primordiální fenomény“ jako etnicita a nacionalismus postupně ztratí na významu nebo dokonce vymizí v důsledku procesů modernizace, industrializace a individualizace. Tento názor sdílelo od

počátku 20. století do padesátých let mnoho sociálních vědců. Nakonec se však ukázalo, že se mýlili. Ve skutečnosti politický význam etnicity, nacionalismu a jiných forem politiky identit ve světě od druhé světové války až po současnost roste.

V devadesátých letech a prvním desetiletí 21. století měly války a další ozbrojené střety povahu vnitřních konfliktů a mnohé z nich – od Srí Lanky a Fidži po Rwandu a Bosnu – lze odůvodněně popsat jako konflikty etnické. Teorie geopolitického konfliktu, jež získala vliv po skončení studené války, dokonce tvrdí, že budoucí konflikty by se měly odehrávat na „zlomových liniích“¹ mezi „civilizacemi“ (Huntington, 2001 [1996]). Proti tomuto specifickému pohledu však byly na základě empirického materiálu vznášeny námitky (Fox, 1999). Etnické a národnostní spory o uznání, moc a autonomii ovšem často nabývají nenásilných forem (např. québecké snahy o nezávislost na Kanadě). V mnoha částech světa je mimoto proces budování národa – vytváření politické soudržnosti a národní identity v bývalých koloniích – na špici politické agendy.

Otázky etnických a národních identit se stávají vysoce relevantní rovněž v kontextu pokračujícího přílivu pracovních migrantů a uprchlíků do Evropy a Severní Ameriky, který vede k ustavování nových permanentních etnických menšin. Po druhé světové válce, zejména však od sedmdesátých let, se některé původní populace – jako Inuité a Sámové – začínají politicky organizovat a žádají uznání svých etnických identit a teritoriálních nároků příslušnými státy. V neposlední řadě pak od devadesátých let témata etnických a národních identit posunuly do popředí politického života evropské politické turbulence. Na výspě tohoto kontinentu se bývalý Sovětský svaz rozpadá na více než tucet států, které jsou povětšinou založeny na etnických a lingvistických identitách. V zemích střední a východní Evropy se po zhroucení vlády pevné ruky státního socialismu vynořují národnostní a menšinová témata s nečekanou intenzitou. Na protilehlé straně kontinentu se

1 Příklad „the faultlines“ převzat z Huntington 2001. (pozn. překl.)

naopak od začátku 21. století ukazuje, že západoevropské země míří opačným směrem – k těsnější ekonomické, politické a patrně i kulturní integraci. Avšak také zde získávají otázky národnostních a etnických vztahů v posledních letech na důležitosti, což dokumentuje například nárůst preferencí pravicově nacionalistických stran při volbách do Evropského parlamentu v roce 2009. Mnozí Evropané se obávají ztráty národní či etnické identity v důsledku kulturní standardizace, která provází těsnou evropskou integraci. Ti, kdo se k integračnímu procesu stavějí optimističtěji, naopak vítají možnost vzniku jakési panevropské identity, která by v celé řadě rozličných kontextů identitu etnickou a národnostní nahradila. Ovšem hlavní antievropský slogan v kampani, která předcházela dánskému referendu o Maastrichtské smlouvě (a tedy vstupu do EU) v červnu 1992, zněl: „Chci žít v zemi, kde mohu být Evropanem!“ [„I want a country to be European in!“]. Toto heslo jednak naznačuje, že osobní identity jsou úzce napojeny na politické procesy, a jednak, že sociální identity (např. Dánů či Evropanů) nejsou dané jednou provždy, nýbrž vyplývají z vyjednávání. Obě tato zjištění hrají ve studiu etnicity klíčovou roli. Na důležité otázky související s národní identitou zároveň také, z odlišné perspektivy, upozornily debaty o multikulturalismu a integraci imigrantů.

Tato kniha ukáže, jak může sociální antropologie pomoci osvětlit konkrétní otázky týkající se etnicity; jaké otázky si sociální antropologové ve vztahu k etnicitě kladou a jak postupují při jejich zodpovídání. Takto nabídne soubor konceptuálních nástrojů, jejichž aplikovatelnost dalece přesahuje bezprostřední interpretace každodenní politiky. Některé z otázek, jimiž se budeme zabývat, jsou:

- Jakým způsobem uchovávají etnické skupiny v proměnlivých sociálních podmínkách svou odlišnost?
- V jakých podmínkách nabývá etnicita na důležitosti?
- Jaký je vztah mezi etnickou identifikací a etnickou politickou organizací?
- Vychází nacionalismus vždy z etnicity?

- Jaký je vztah mezi etnicitou a jinými formami identifikace, sociální klasifikace a politické organizace, jako je například třída, náboženství a gender?
- Co se stane s etnickými vztahy v situacích prudké sociální a kulturní změny?
- Jakými způsoby může být pro utváření etnicity důležitá historie?
- Jaký je vztah mezi etnicitou a kulturou?

Tato úvodní kapitola představí hlavní koncepty, jimiž se má kniha zabývat. Jsou zde rovněž zkoumány potíže, se kterými se může jejich užití setkat, čímž zároveň otevírá některá principiální témata teorie etnicity.

Termín jako takový

V sedmdesátých letech 20. století tvrdili Glazer a Moynihan, že „(t)ermín etnicita je – zdá se – nový“ (Glazer a Moynihan, 1975: 1), a poukázali na fakt, že daný termín se poprvé objevuje v *Oxford English Dictionary* teprve v roce 1972. Jeho první užití se připisuje americkému sociologovi Davidu Riesmanovi v roce 1953. Slovo „etnický“ je však mnohem starší. Pochází z řeckého „ethnos“ (jež má svůj vlastní původ ve slově „ethnikos“), které nejprve znamenalo barbar nebo pohan (R. Williams, 1976: 119). Angličtina jej v tomto významu používala od poloviny 14. až do poloviny 19. století, kdy jeho smysl postupně začal odkazovat k „rasovým“ charakteristikám. Ve Spojených státech amerických se termín „ethnics“ v době druhé světové války vžil coby eufemistické označení pro Židy, Italy, Iry a další skupiny považované za méněcenné oproti dominantní skupině WASP² (bílí anglosaští protestanti). Nikdo z otců zakladatelů sociologie a sociální antropologie – s částečnou výjimkou Webera – nevěnoval etnicitě mnoho pozornosti. V rámci raně moderní anglofonní sociokulturní antropologie byl terénní výzkum v ideálním pří-

2 Akronym WASP označuje bílé Američany anglosaského původu a protestantského vyznání, tedy *White Anglo-Saxon Protestants*. (pozn. překl.)

padě prováděn v jedné společnosti a soustředil se na jednotlivé aspekty její sociální organizace či kultury (Eriksen – Nielsen, 2001). Britská antropologie, jdoucí ve šlépějích Radcliffe-Browna a Malinowského, nadto inklinovala k synchronnímu zobrazování společností, které zkoumala. Díky důrazu na meziskupinovou dynamiku (mnohdy v kontextu moderního státu) a častému zdůrazňování historické perspektivy představovalo zkoumání etnicity oblast, která nebyla zakladateli moderní antropologie na počátku 20. století považována za nijak zvlášť významnou.

Termíny „etnické skupiny“ a „eticita“ začínají v anglofonní sociální antropologii zdomácňovat od šedesátých let 20. století, jakkoliv se tehdy – jak poznamenal před více než třiceti lety Ronald Cohen (1978) – jen málokdo obtěžoval s jejich definicemi. V této knize se budu zabývat množstvím různých přístupů k etnicitě. Většina z nich je blízce příbuzná, ačkoliv mohou sloužit rozdílným analytickým cílům. Tu a tam ovšem přeci jen vzplane vášnivá diskuze o povaze předmětu odpovídajících zkoumání, a přiměřenosti toho kterého teoretického rámce. Všechna pojetí se ovšem shodují, že etnicita má cosi do činění s *klasifikací lidí a skupinovými vztahy*.

V běžném jazyce si slovo etnicita stále zachovává tón „problémů menšin“ či „rasových vztahů“, nicméně v sociální antropologii odkazuje jednoduše k aspektům vztahů mezi jakýmikoliv skupinami, které jsou jak vlastními členy, tak ostatními nahlíženy jako kulturně odlišné. I když je pravdou, že „diskurz o etnicitě inklinuje k zájmu o subnárodní jednotky či menšiny všemožných druhů“ (Chapman et al., 1989: 17), brzy uvidíme, že majoritní či dominantní skupiny nejsou o nic méně „etnické“ než menšiny. To bude zvláště patrné v šesté až osmé kapitole, které pojednají o nacionalismu a vztazích minorit a majority.

Etnicita a rasa

Hned na začátku je třeba zmínit něco málo ke vztahu mezi etnicitou a „rasou“. Termín rasa jsem záměrně umístil do

uvozovek, abych zdůraznil, že se nejedná o vědecký pojem. Zatímco v minulosti se lidstvo běžně rozdělovalo do čtyř hlavních ras, přičemž v některých zemích (např. USA) jsou rasové kategorie ke klasifikaci osob stále užívány, moderní genetika se tomuto označení vyhýbá. Má pro to tři zásadní důvody. Zaprvé, mezi lidskými populacemi vždy docházelo a dochází ke vzájemnému křížení v takové míře, že hovořit o pevných hranicích mezi rasami postrádá smysl. Zadruhé, distribuce dědičných fyzických vlastností neprobíhá po jasných liniích (Cavalli – Sforza et al., 1994). Jinými slovy, genetická variabilita uvnitř „rasové“ skupiny je v mnoha ohledech vyšší než systematická variabilita mezi skupinami navzájem. Zatřetí, žádný seriózní vědec dnes nevěří, že dědičné charakteristiky vysvětlují kulturní rozdíly. V rámci sociálních věd jsou současné neodarwinistické přístupy – často řazené pod společnou hlavičku „evoluční psychologie“ (viz např. Buss, 2005) – až na několik výjimek výrazně univerzalistické; obecně říkají, že lidé mají nehledě na svůj geografický původ stejné vrozené schopnosti, a ona dechberoucí rozmanitost existuje na úrovni jednotlivce, nikoli skupiny.

Koncept rasy však může hrát důležitou roli do té míry, do jaké ovlivňuje činy lidí; na této úrovni rasa existuje, a to coby kulturní konstrukt, ať už se ve skutečnosti má nebo nemá k „biologické“ realitě jakkoliv (viz také Banks, 1996: 54; Jenkins, 2008: 23–24). Rasismus nesporně staví na předpokladu, že lidská osobnost je nějakým způsobem spojena s těmi dědičnými charakteristikami, které se mezi „rasami“ systematicky liší – a v tomto smyslu je rasa nadána sociologickým významem, i kdyby jí nebylo možno přiznat žádnou „objektivní“ existenci. Sociální vědci, studující rasové vztahy ve Velké Británii a ve Spojených státech, vůbec nemusí sami věřit v existenci ras, neboť objektem jejich zájmu je sociální a kulturní relevance myšlenky, že rasy existují, jinými slovy – sociální konstrukce rasy. Kdyby vlivní členové společnosti rozvinuli analogickou teorii o dědičnosti osobnostních vlastností lidí s ryšavými vlasy, a kdyby taková teorie nabyla sociokultur-

ního významu, místo „rasových studií“ by se součástí akademické scény stala „ryšavá studia“, a to i v případě, že by příslušní vědci s myšlenkou jakékoliv relevantní odlišnosti zrzků od ostatních lidí nesouhlasili. Proto ve společnostech, kde je rasa důležitá, lze tento koncept studovat jako součást lokálního etnického diskurzu.

24 | Mělo by se tedy studium rasových vztahů v naznačeném smyslu slova oddělovat od studia etnicity a etnických vztahů? Pierre van den Berghe (1983) se domnívá, že nikoliv, přičemž „rasové“ relace považuje pouze za zvláštní případy etnicity. Jiní autoři, např. Michael Banton (1967), prosazují naopak nutnost mezi rasou a etnicitou rozlišovat. V Bantonově pohledu rasa odkazuje k (negativní) kategorizaci lidí, zatímco etnicita se týká vlastní (pozitivní) skupinové identifikace. Tvrdí, že etnicita obecně souvisí s identifikací, s tím, kdo jsme „my“, zatímco rasismus se orientuje spíše ke kategorizaci toho, kdo jsou „oni“ (Banton, 1983: 106; srov. Jenkins, 1986: 177). Tato skutečnost by mohla naznačovat, že rasa je negativní termín exkluze, kdežto etnická identita je termín pozitivní inkluze. Etnicita však může nabývat mnoha forem, a protože etnické ideologie mají rovněž tendenci vyzdvihovat společný původ členů dané skupiny, distinkce mezi rasou a etnicitou se problematizuje; i když Bantonovo odlišení skupiny a kategorie není bez zájímavosti (srov. s kapitolou třetí). Nikdo by jistě netvrdil, že jugoslávské a rwandské hrůzy z devadesátých let 20. století měly rasový základ. Ovšem rozhodně měly etnickou povahu – jinými slovy, neexistuje žádný podstatný důvod, proč by etnicita měla být neškodnější než rasa. Mimoto jsou hranice mezi rasou a etnicitou značně nejasné, neboť etnická skupina sdílí společný mýtus o původu, který usouvztažňuje etnicitu s původem, což z etnicity činí koncept příbuzný konceptu rasy. Také je třeba zdůraznit, že některé „rasové“ skupiny jsou postupem času etnizovány (např. američtí černoši, kteří postupně přecházejí do povědomí jako Afro-Američané) a v případě, kdy jsou některé nezměnitelné rysy spojovány s etnickou menšinou, se naopak z etnických skupin stávají skupiny rasové. V neposlední řadě

je též třeba zmínit výraznou tendenci etnifikovat některé náboženské skupiny, jako např. evropské muslimy, kteří byli dříve identifikováni na základě etnického původu, zatímco dnes jsou ve stoupající míře všichni pospolu označováni primárně jako „Muslimové“³. A nakonec, koncept *nového rasismu* Martina Barkera (Barker, 1981; srov. také Fenton, 1999: kapitola 2) tuto distinkci, zdá se, vůbec ruší. Namísto o dědičných vlastnostech hovoří nový rasismus o kulturních odlišnostech, avšak užívá jich ke stejným účelům: k ospravedlnění hierarchického uspořádání skupin ve společnosti.

Vztah mezi etnicitou a rasou je komplexní. Myšlenka „rasy“ může, stejně jako nemusí, tvořit součást etnických ideologií a nezdá se, že by její přítomnost nebo nepřítomnost představovala v mezietnických vztazích rozhodující faktor. Mohli bychom tvrdit, že hlavní dělicí mechanismus v současné americké společnosti je rasa a nikoli etnicita, ovšem na stranu druhou lze říci, že ústředním dělicím mechanismem v indické společnosti je náboženství a nikoli rasa či snad etnicita. Na Trinidadu se o diskriminaci založené na etnicitě hovoří jako o „rasismu“, zatímco na Mauriciu se pro týž jev používá termín „komunalismus“ (Eriksen, 1992a), jde přitom o téměř identické formy diskriminačního procesu. Na druhou stranu je nepochybně pravda, že skupiny lidí, které „vypadají jinak“ než členové majoritní či dominantní skupiny, mohou mít větší potíže s asimilací do majority než ostatní, a že uniknout etnické identifikaci, pokud by si to někteří členové přáli, bývá v jejich situaci složitější. Stejná omezení však mohou platit rovněž pro skupiny, které prostě jen – řekněme – adekvátně neovládají dominantní jazyk. V obou případech se etnická identita stává imperativním statutem, připsaným aspektem osobnosti, z něhož se nelze zcela vyvázat.

První dvě vydání této knihy jsem uzavřel tím, že rasa by mohla být jednoduše považována za formu etnicity: podmnožinu etnické rozmanitosti, v níž v meziskupinových vztazích

3 K psaní velkých počátečních písmen viz pozn. č. 11 (pozn. red.).

hraje rozhodující roli fyzický vzhled odlišných skupin či kategorií. V USA se často za tímto účelem používá termínu „viditelná odlišnost“ (*visible difference*). Od té doby jsem ovšem svou pozici přehodnotil a dospěl k názoru, že může být užitečné udržet tyto dva koncepty oddělené.

26 | Jak poznamenal Jenkins (2008: 23), koncept etnicity má ve srovnání s konceptem rasy širší záběr. Zcela nepochybně existují významné etnické odlišnosti, které nemohou být považovány za „rasové“ v tom smyslu, že by se opíraly o skupinově specifické nezměnitelné vlastnosti. Na druhou stranu, jak dokládá Wade (2002), Wiewiorka (1997) a jiní, jsou v praxi hranice mezi tím, co je vnímáno jako přirozené, biologické rozdíly mezi skupinami, a tím, co je považováno za odlišnosti kulturní, získané, často značně neostré. Etnická rozmanitost má do větší či menší míry za následek existenci lidových představ o skupinových vrozených odlišnostech, o nichž se má zato, že vysvětlují některé kulturní diference.

Na druhou stranu etnicita může prokazatelně existovat i bez doprovodných představ o rase. V USA tak mnohdy osoby evropského původu udržují etnickou (či národnostní) identitu coby Němci, Italové, Irové apod., a to bez jakéhokoli předpokladu genetického determinismu. Uvedená teze je očividně platná i v případě Bosny: bosenští Muslimové, katolíci a pravoslavní (Bosňáci, Chorvaté a Srbové) udržují etnické diference bez jediného odkazu ke zvláštnímu „rasovému“ původu. Mohli bychom však stejně tak říci, že rasa může existovat bez etnicity?

Stěží je náhoda, že se Wade (1997, 2002) – jeden z nejvýraznějších obhájců konceptuálního oddělení rasy a etnicity – zabývá Latinskou Amerikou. Vztah mezi rasou a etnicitou je v zemích Jižní a Střední Ameriky komplikovaný a rasa s etnicitou se zde překrývají pouze částečně. Obvykle se má za to, že „výzkum černochů je otázkou rasy a rasových vztahů, kdežto studium Indiánů je otázkou etnicity a etnických skupin“ (Wade 1997: 37). Přestože se toto rozlišení vztahuje k rozdílným formám sociální klasifikace, s odlišnými analytickými

implikacemi, hranice je neurčitá. Pigmentové kontinuum černý-hnědý-bílý je v Brazílii dimenzí klasifikace, která zjevně obsahuje třídní prvek, s potenciálem skutečně převládnout nad genotypem (bohatství dělá lidi „světlejšími“), z toho ovšem nijak nevyplývá existence oddělených etnických kategorií založených na kulturní odlišnosti, jak je tomu v případě brazilských Indiánů.

Přestože je situace v Severní Americe odlišná od brazilských poměrů, co se vztahu etnicity a rasy týče, setkáváme se zde s obdobnou spletností a nejednoznačností. Zatímco Brazilci disponují obrovským počtem termínů, jimiž označují pigmentové odlišnosti, v USA převažuje tzv. „pravidlo jedné kapky krve“, které má za následek, že lidé jsou buď černí anebo bílí – „jediná kapka černé krve“ (*sic*) kontaminuje jinak bílou osobu a činí z něj či z ní černocho nebo černošku. Jak jsme však již uvedli výše, etnická identita v USA naopak nemusí nutně korelovat s „rasou“. Afro-americká identita je přitom spojována se sociální solidaritou a specifickým souborem sdílených praktik a hodnot, čímž se etnické identity zjevně podobá.

V úhrnu můžeme říci, že diskriminace založená na předpokladu vrozených a nezměnitelných vlastností (rasy) je často silnější a hůře změnitelná než etnická diskriminace, která na „rasových“ odlišnostech nestaví. Příslušníci údajné rasy nemohou své domněle zděděné vlastnosti změnit, kdežto etnické skupiny mohou pozměnit svou kulturu a, nakonec, asimilovat do dominantní skupiny.

Shrnuji: na rasu a etnicitu bychom měli pohlížet jako na příbuzné koncepty, které se částečně překrývají. Představa kulturní jedinečnosti a sociální solidarity sílí vzhledem k etnické kategorizaci, zatímco idea biologické či – abychom použili soudobého dvojence daného termínu – „genetické“ diference je silnější v rasovém uvažování a jednání. Řečeno stručně a jasně, k tomu, aby byli členové „rasy“ ze strany ostatních vystaveni stejnému zacházení, nemusí sdílet specifické kulturní charakteristiky. Ačkoli se obvykle členové

etnické kategorie domnívají, že mají společný původ, coby zdroj solidarity a kolektivní identifikace se zdají být mnohem důležitější aktuální sdílené rysy na úrovni kultury a sociální integrace. Jak si ukážeme v pozdějších kapitolách, myšlenka „rasové čistoty“ může, ale také nemusí, být součástí ideologického souboru nástrojů ospravedlňujících etnickou soudržnost. Ovšem představy biologické či genetické jedinečnosti nejsou nutnými komponentami etnické identity, stejně jako idea společného kulturního dědictví nevyhnutelně nevstupuje do diskurzu o rasových diferencích.

Etnicita, národ a třída

Téměř stejně komplexní jako případ etnicity a rasy je vztah mezi termíny etnicita a národnost. Slovo národ má rovněž dlouhou historii (R. Williams, 1976: 213–14) a v evropských jazycích se používá ve spojení s celou řadou různých významů. Odhlédneme nyní od rozboru celé této škály a zaměřme se na analytický smysl slov národ a nacionalismus tak, jak jsou užívána v akademickém diskurzu. Nacionalismus, stejně jako etnické ideologie, zdůrazňuje kulturní spřízněnost svých stoupenců, a tím zároveň staví hranici vis-à-vis ostatním, kteří se tak nutně stávají vnějším elementem. Distinktivním znakem nacionalismu je z definice jeho vztah ke státu. Nacionalista věří, že politické hranice se mají překrývat s hranicemi kultury (Gellner, 1993: 12 [1983]) – na rozdíl od většiny etnických skupin, které, přestože žádají uznání a kulturní práva, vládu nad státem nepožadují. Pokud tedy političtí vůdci nějaké skupiny činí kroky za tímto cílem, stává se podle definice z etnické skupiny nacionalistické hnutí. Přestože nacionalismus mívá etnický charakter velmi často, je otázkou, je-li pro národní identitu etnický základ nezbytností (A. D. Smith, 1986; Eriksen, 2004b). Na vztah etnicity a nacionalismu se pozorněji zaměříme v šesté až osmé kapitole.

Termín etnicita odkazuje ke vztahům mezi skupinami, jejichž členové se považují za odlišné od členů ostatních sku-

pin, přičemž je časté, že tyto skupiny zároveň zauímají odlišné pozice v sociální hierarchii dané společností. Proto je nutné jasně odlišit etnicitu od pojmu sociální třída.

V literatuře sociálních věd existují dvě hlavní definice třídy. Jedna pochází od Karla Marxe, druhá od Maxe Webera, někdy se součásti obou kombinují.

Marxistický pohled na sociální třídu zdůrazňuje ekonomické aspekty. Sociální třída je definována podle svého vztahu k výrobnímu procesu ve společnosti. Podle Marxe zahrnuje kapitalistická společnost tři hlavní třídy. Zaprvé existuje kapitalistická třída, neboli buržoazie, jejíž členové vlastní výrobní prostředky (továrny, stroje, nástroje atd.) a kupují pracovní sílu ostatních (zaměstnávají je). Zadruhé je tu tzv. maloburžoazie, jejíž příslušníci také vlastní výrobní prostředky, ale nemají zaměstnance. Typickým příkladem jsou živnostníci v maloobchodu. Třetí a nejpočetnější třídou je proletariát, neboli pracující třída – živobytí jejich členů závisí na prodeji vlastní pracovní síly kapitalistům. Zmiňují se rovněž další třídy, zejména aristokracie, žijící z pozemkových výnosů, a tzv. lumpenproletariát, sestávající z nezaměstnaných a sporadicky zaměstnaných jedinců (tuláci, drobní zlodějíčci apod.).

Od Marxových dob – poloviny 19. století – je jeho teorie rozvíjena do množství různých směrů, kromě jiného též na základě studia rolníků Třetího světa (Wolf, 1964) a analýz badatelů v čele s Pierrem Bourdieuem, zabývajících se kulturními třídami, které nedefinovali na základě majetku, ale symbolické moci (Bourdieu, 1984). Při vymezování tříd ovšem stoupenci Pierra Bourdieua i nadále vztah k majetku zdůrazňují. Druhým ústředním motivem marxistických teorií je myšlenka třídního boje. Marx a jeho následovníci mají za to, že utlačované třídy nakonec povstanou proti svým utlačovatelům, odstraní je revoluční akcí a změní politický řád a organizaci práce. V tomto pohybu tkví podle Marxe rozhodující síla evoluce lidských společností.

Weberiánský pohled na sociální třídy, jehož částí se vyvinuly v teorii sociální stratifikace, kombinuje při vymezení

tříd různá kritéria včetně příjmu, vzdělání či politického vlivu. Na rozdíl od Marxe Weber nepovažuje třídy za potenciálně spolupracující skupiny, nevěří, že členové sociálních tříd musejí nutně sdílet stejné politické zájmy. Před třídami dává přednost výrazu „statusové skupiny“.

30 | Teorie sociálních tříd vždy pracují s koncepty společenských pozic a distribuce moci. Naproti tomu etnicita k sociální hierarchizaci nutně neodkazuje – etnické vztahy mohou být v tomto ohledu stejně dobře rovnostářské. Přesto jsou mnohá polyetnická společenství sociálně rozvrstvena právě na základě etnicity. Kritéria sociální nerovnosti jsou však v těchto případech odlišná od kritérií nerovností třídních: opírají se o přiřčené kulturní nebo dokonce vrozené „rasové“ rozdíly, nikoliv o majetek či dosažený status.

Mezi etnicitou a třídou existuje zřejmě významná korelace, tj. vysoká pravděpodobnost, že osoby příslušející ke specifické etnické skupině zároveň patří k určité sociální třídě. Jde o signifikantní vzájemnost – jak třída, tak etnicita mohou být kritérii společenského postavení a členství v etnické skupině může mít důležitý vliv na členství v sociální třídě. Třídní i etnické rozdíly mohou být rozhodujícími faktory v téže společnosti zároveň, což ovšem nezakládá možnost je volně zaměňovat – na úrovni analýzy se liší.

Současný zájem o etnicitu

Podrobíme-li reprezentativní vzorek anglofonních antropologických publikací od roku 1950 analýze četnosti jednotlivých slov či slovních spojení, zaznamenáme pozoruhodné změny ve frekvenci výskytu mnoha klíčových výrazů. Zjistíme například, že termíny „struktura“ a „funkce“ od poloviny století postupně ztrácejí na přitažlivosti, nebo že marxistické termíny jako „základna a nadstavba“, „výrobní prostředky“ či „třídní boj“ dosahovaly vrcholu popularity přibližně mezi rokem 1965 a počátkem osmdesátých let. Co se týče výrazů „eticita“, „etnický“ a „etnická skupina“, od konce šedesátých

let po léta devadesátá jejich frekvence vytrvale rostla, přičemž od té doby jsou široce užívány. Je tomu tak ze dvou hlavních příčin – první se týká společenských změn, druhá přesunů v dominantním způsobu myšlení v sociální antropologii.

Zatímco antropologie od počátku 20. století do padesátých let, jak ji známe z prací Malinowského, Boase, Radcliffe-Browna, Lévi-Strausse, Evans-Pritcharda a dalších, obecně zaměřovala pozornost na jednotlivá tradiční společenství, změny ve světě po druhé světové válce přivádějí mnohá z těchto společenství do stále častějšího kontaktu nejen se sousedy, ale i se státem, kapitalismem a globální společností. Četné skupiny nacházející se v hledáčku sociální antropologie se stávají součástí národně-osvobozeneckých hnutí nebo etnických konfliktů v postkoloniálních státech. Společenství dříve označovaná jako „kmeny“ či „původní obyvatelé“ začínají být nezřídka redefinována jako „etnické menšiny“. Bývalí členové kmenových či tradičních skupin navíc hojně migrují do měst nebo do Evropy a Severní Ameriky, kde jsou jejich vztahy s hostitelskými zeměmi obsáhle studovány sociologií, sociální psychologií a sociální antropologií.

Mnozí členové tradičních společenství se přesunují do měst či regionálních center, kde se seznamují s lidmi s odlišnými zvyky, jazyky a identitami a vstupují do konkurenčních vztahů v oblastech politiky a trhu práce. Významnou celosvětovou změnou 20. století byla urbanizace, přičemž podle odhadů měla v roce 2007 (Davis, 2006) žít poprvé v lidské historii více než polovina světové populace ve městech. Migrující lidé se často snaží udržet v novém urbánním kontextu své původní příbuzenské vzorce, kulturní praktiky a sousedské sociální sítě. Tyto konglomeráty pak dávají často vzniknout etnickým městským čtvrtím i politickým uskupením. Jakkoliv může být rychlost sociokulturní změny vysoká, mnozí trvají na své etnické identitě i v novém prostředí, do něhož se jejich předkové přistěhovali již před několika generacemi. Tento druh městské sociální změny zkoumala v Severní Americe od dvacátých do padesátých let a v jižní Africe od počátku čtyři-

cátých do šedesátých let 20. století série průkopnických studií, k nimž se vrátíme v příští kapitole.

32 | Glazer a Moynihan (1963) ve své vlivné práci o etnické identitě v USA tvrdí, že to nejdůležitější, co lze poznamenat k „americkému tavicímu tyglíku“ je to, že nikdy neexistoval. Tito autoři mají zato, že moderní americká společnost místo domnělého obrušování hran etnických rozdílů ve skutečnosti vytvořila novou formu lidského sebeuvědomění, která se projevuje zájmem o kořeny, o původ. Co víc, mnozí Američané nadále využívají svých etnických sítí např. při hledání zaměstnání nebo životního partnera. Často preferují bydlení v oblastech s dominantní populací stejného původu a ještě několik generací po odchodu z původní vlasti se považují za „Italy“, „Poláky“ atd., a to nejčastěji s pomlčkou (Italo-Američané apod.).

Antropologický výzkum přinesl poznatek, že etnická organizace a identita není „primordiálním“ jevem, který by byl v radikálním rozporu s modernitou a moderním státem, ale že je často spíše reakcí na procesy modernizace. Podle Jonathana Friedmana „[e]tnická či kulturní fragmentarizace a moderní homogenizace nejsou protiklady nebo dva odlišné pohledy na dnešní světové dění, ale dva konstitutivní trendy globální reality“ (Friedman, 1990: 311).

Znamená to, že etnicita je ve své podstatě moderní fenomén? To je záhadná, avšak vysoce relevantní otázka. Soudobé etnické procesy, o nichž jsme hovořili, mohou být definovány jako moderní svým charakterem. Abner Cohen v jednom vlivném zamyšlení nad politickou etnicitou (1974a) vyvozuje, že tento pojem je pravděpodobně nejužitečnější při studiu vývoje nových politických kultur v podmínkách sociální změny v takzvaných zemích Třetího světa. Důležité výzkumy etnicity však proběhly rovněž v ne-moderních, ne-západních společnostech. Přesto, pokud bychom měli soudit podle kvantity, prosazují se etnická studia rozhodně nejvíce v západních společnostech.

Současný zájem o etnicitu a etnické procesy jistě částečně souvisí s historickými změnami, o nichž byla doposud řeč.

Lze se však domnívat, že rostoucí přitažlivost etnických témat odráží také proměny dominantního modu antropologického myšlení. Mnozí antropologové se dnes ve svých analýzách sociálních světů – namísto raného strukturálně funkcionalistického a boasovského pojetí „společností“ či dokonce „kultur“ coby víceméně izolovaných, statických, homogenních jednotek – pokoušejí zdůraznit pohyb a proces, mnohoznačnost a komplexitu. Etnicita se v tomto kontextu ukázala být mimořádně užitečným konceptem, neboť naznačuje dynamickou situaci proměnlivého kontaktu, konfliktu a soutěže, ale též vzájemného přizpůsobování mezi skupinami.

Od kmenů k etnickým skupinám

Jak již bylo řečeno, v anglofonní sociální antropologii došlo k posunu v terminologii týkající se podstaty sociálních jednotek, jimiž se zabývá. Tam, kde se dříve hovořilo o „kmenech“, je dnes mnohem běžnější výraz „etnické skupiny“. Proto mohl Ronald Cohen koncem sedmdesátých let 20. století poznamenat: „Docela náhle, téměř bez řeči a společenských formalit, je etnicita najednou všude kolem“ (R. Cohen, 1978: 379). Přestože zkoumání etnicity dosáhlo patrně svého vrcholu jen o několik málo let později, výzkum meziskupinové dynamiky a kulturní změny se co do kvantity (Banks, 1996: 1) dostal do bodu, z něhož už není návratu – jen velmi těžko si lze představit budoucí vědce, kteří budou hovořit o „cizokrajných kmenech“. Tento terminologický skok implikuje víc než pouhé nahrazení jednoho slova jiným. Užití výrazu „etnická skupina“ především obsahuje myšlenku kontaktu a vzájemného vztahu, a zároveň předpokládá, že všichni žijí v jednom „propojeném“ světě. Představa etnické skupiny v totální izolaci je stejně absurdní jako možnost zatleskat jednou rukou (srov. Bateson, 1979: 78). Etnické skupiny jsou z definice více či méně samostatné jednotky, které si ovšem uvědomují existenci členů jiných etnických skupin, s nimiž jsou v kontaktu. V jistém smyslu se dokonce právě tímto kontaktem tvoří. Skupinové

identity nemohou být nikdy definovány bez vztahu k tomu, čím nejsou – jinými slovy, bez vztahu k ne-členům skupiny.

34 |

Terminologický posun od „kmenů“ k „etnickým skupinám“ má rovněž potenciál zmírnit nebo dokonce překonat etnocentrické či eurocentrické tendence, z jejichž skryté podpory jsou antropologové často viněni (nejznámějším kritikem je patrně Said, 2003 [1978]). Hovoříme-li o kmenech, implicitně uplatňujeme ostrou, kvalitativní distinkci mezi sebou a těmi, které studujeme; distinkci, která obecně odpovídá dělení na moderní a tradiční (primitivní) společnosti. Pokud ale namísto toho hovoříme o etnických skupinách či kategoriích, lze takto výrazný předěl jen stěží udržet. V zásadě každá lidská bytost náleží k nějaké etnické skupině, ať již žije v Evropě, Melanésii nebo Střední Americe, třebaže význam etnické příslušnosti značně kolísá. Etnické skupiny nacházíme v anglických městech, na bolivijském venkově i na vysočinách Nové Guineje. Antropolog sám náleží k nějakému etniku či národu. Koncepty a modely užívané při studiu etnicity lze použít jak v moderních, tak v nemoderních kontextech, v severoatlantických stejně jako v asijských či afrických společnostech. V tomto smyslu snad pojem etnicity přemostuje dvě významné trhliny v sociální antropologii: věnuje pozornost spíše dynamice než statické a relativizuje hranice mezi „My“ a „Oni“, mezi moderním a primitivním (viz též Jenkins, 2008: kapitola 2).

Co je tedy etnicita?

Hovoříme-li o etnicitě, vyjadřujeme tak myšlenku, že skupiny a identity se spíše než v izolaci vyvíjejí ve vzájemném kontaktu. Ale jaká je vlastní povaha těchto skupin?

Když na začátku padesátých let A. L. Kroeber a Clyde Kluckhohn zkoumali množství významů termínu „kultura“ (Kroeber – Kluckhohn, 1952), našli přibližně 162 různých definic. Většina autorů píšících o etnicitě se nezdržuje snahou tento pojem vymezit, a jeho význam v konkrétních užitích tak

značně kolísá. Na tomto místě se namísto listování rozsáhlým seznamem definic pokusím vyzdvihnout signifikantní rozdíly mezi jednotlivými analytickými perspektivami, které je provázejí. Začněme průzkumem recentního vývoje a užití našeho termínu v sociální antropologii.

Výraz „etnická skupina“ postupně získal význam podobný smyslu slova „lid“. Ale co je to vlastně „lid“? Konstituuje nepřistěhovalecká populace Velké Británie jediný lid, nebo zahrnuje různá společenství (jak se domnívá Nairn, 1977)? Tvoří součást germánského, anglicky hovořícího, atlantického nebo evropského společenství? Všechny zmíněné pozice mají své zastánce a právě tato nejednoznačnost vymezení lidu se stala výzvou pro antropologii. Michael Moerman si v průkopnické studii etnických vztahů v Thajsku (1965) položil otázku: „Kdo jsou Lueové?“. Svůj výzkum zaměřuje na etnickou skupinu Lueů, avšak když se pokouší popsat, kdo tito lidé jsou – jakými způsoby se odlišují od ostatních etnických skupin – ihned naráží na potíže. Problém, v současné antropologii ostatně velmi běžný, se týká hranic dané skupiny. Po výčtu množství kritérií běžně užívaných antropology k demarkaci kulturních skupin, jako je jazyk, politické uspořádání či územní souvislost, autor uvádí: „Jelikož jazyk, kultura, politická organizace atd. nejsou v naprostém souladu, skupina vymezená jedním z kritérií se nepřekrývá se skupinami vymezenými kritérii jinými“ (Moerman, 1965: 1215). Jednotliví Lueové na otázku po svých charakteristických vlastnostech obvykle uváděli kulturní rysy, které ve skutečnosti sdíleli s jinými, sousedícími skupinami. Žili v těsné interakci s ostatními skupinami v oblasti, nevyznačovali se žádným osobitým způsobem života, neměli specifický jazyk, zvyky ani náboženství. Co tedy umožňuje jejich pojetí coby etnické skupiny? Zmíněné potíže nakonec Moermana nutí shrnout, že „člověk je Luem díky schopnosti nazývat se Luem a věřit tomu, schopnosti jednat způsobem, jímž potvrzuje své lueství“ (Moerman, 1965: 1219). Vzhledem k nemožnosti definovat takto vymezené „lueství“ odkazem k objektivním kulturním znakům či zřetelným hranicím

| 35

přichází Moerman s konceptem *emické askriptivní kategorie*.⁴ Tento způsob vymezení etnických skupin získal v antropologii značný vliv (srov. kap. 3).

36 | Znamená to, že etnické skupiny se nutně nemusí navzájem kulturně lišit? Mohou být dvě kulturně identické skupiny zároveň dvěma odlišnými etnickými skupinami? Těto komplikované otázky se budou podrobněji věnovat pozdější kapitoly. V tomto bodě je nutné poznamenat, že přes obecně rozšířený názor není přítomnost kulturních odlišností mezi dvěma skupinami rozhodujícím znakem etnicity. Dvě různé, endogamní skupiny – řekněme někde na Nové Guineji – mohou hovořit výrazně odlišnými jazyky, praktikovat různá náboženství a dokonce používat rozdílné technologie, a přesto mezi nimi nemusí nutně existovat etnický vztah. Aby přišla na řadu etnicita, musejí skupiny udržovat alespoň minimální vzájemný kontakt a zároveň chovat přesvědčení, že „ti druzí“ jsou kulturně odlišní. Pokud nejsou splněny tyto podmínky, není ani etnicita, neboť etnicita je svou podstatou aspektem vztahu, nikoliv vlastností skupiny.⁵ Právě to je klíčovým bodem dané problematiky. Princip platí i opačně – na první pohled kulturně blízké skupiny mohou v praxi pěstovat vysoce relevantní (dokonce výbušný) vzájemný etnický vztah. To je patrně případ Srbů a Chorvatů po rozpadu Jugoslávie či tenzí mezi pobřežními Sámy a Nory. Značné kulturní variace se ovšem mohou vyskytovat rovněž uvnitř skupiny bez přítomnosti etnických diferencí (Blom, 1969). Pouze tehdy, když jsou kulturní rozdíly vnímány jako významné a jsou nadány sociální relevancí, obsahují společenské vztahy etnický element. Jak ukazuje Simon Harrison (2002) ve svém článku,

4 V antropologické literatuře se za *emický* považuje „nativní úhel pohledu“. V kontrastu k němu stojí *etický* přístup, tj. užití výzkumníkových vlastních pojmů, deskripcí a analýz. Termíny pocházejí z fonemiky (fonologie – pozn. překl.) a fonetiky.

5 Glazer a Moynihan (1975: 1) ovšem definují etnicitu právě jako „rys nebo vlastnost etnické skupiny“. Výhody našeho vymezení etnicity coby aspektu vztahu budou zřejmější v následujících kapitolách.

v němž popisuje intenzivní tvorbu hranic mezi skupinami, které samy sebe vnímají v důležitých ohledech jako navzájem podobné, mohou být rysy, které jsou ohraničeným a konkurujícím si etnickým skupinám společné, těmito skupinami ve skutečnosti zvyrazňovány.

Etnicita je aspekt sociálního vztahu mezi osobami, které se pokládají za zásadně odlišné od členů ostatních skupin, jejichž existenci si uvědomují a s nimiž vstupují do kontaktu. Lze ji proto definovat také jako sociální identitu (založenou na kontrastu ke konkrétním „druhým“) vymezenou metaforickým či fiktivním příbuzenstvím (Yelvington, 1991: 168). Sociální vztah obsahuje etnický prvek v případě, že kulturní rozdíly pravidelně ovlivňují vzájemný styk členů těchto skupin. Etnicita se týká jak aspektů výnosů a ztrát v interakcích, tak sémantických aspektů tvorby identit. V tomto smyslu má jednak politickou a organizační, jednak symbolickou a významovou stránku.

Etnické skupiny mají mýty o společném původu svých členů a téměř vždy podporují ideologii endogamie, jejíž praktický význam však významně kolísá.

Druhy etnických vztahů

Předběžná, velmi obecná definice etnicity, kterou jsem se výše pokusil sestavit, ve skutečnosti směšuje značně rozdílné sociální fenomény.⁶ Můj vztah k zelináři pákistánského původu má etnický aspekt; ten mají ovšem také války v bývalé Jugoslávii či „rasové nepokoje“ v amerických městech, jak by se dalo namítnout. Mají tyto jevy vůbec něco společného – něco, co

6 Dozajista by bylo možné, avšak zcela neplodné, pustit se do jemných odstínů a odlišností mezi existujícími definicemi etnicity. Kupříkladu Banks (1996: 4–5) ve svém díle prezentuje zhruba tucet nepatrně odlišných definic, jakož ovšem i krátkou citaci A. P. Cohena (1985), podle kterého vynakládání sil na to, abychom předložili přiměřenou a nevývratnou definici etnicity, badatele spíše brzdí.

by stálo za pozornost a ospravedlnilo jejich komparaci uvnitř totožného konceptuálního rámce? Odpověď zní ano i ne.

Z antropologických studií etnicity mimo jiné vyplývá, že za jistých okolností lze identifikovat mechanismy etnických procesů, jež se relativně shodují v každé mezietnické situaci: jde o jisté formální náležitosti sdílené všemi etnickými fenomény.

38 | Na druhou stranu nemůže být sporu, že skutečné sociální kontexty etnicity se navzájem nesmírně liší, a samozřejmě samotné etnické identity a organizace jako takové jsou v různých společnostech, různými jedinci a v různých situacích vnímány jako různě závažné. Musíme však mít na paměti, že antropologická komparace nesměřuje nutně ke stanovení podobností mezi společnostmi; může stejně tak odhalit závažné diference. Abychom však rozdíl objevili, je nutné nejprve disponovat nějakým druhem měřítka, určitou konstantou či konceptuálním předmostím⁷, jež lze použít jako základ pro srovnávání. Pokud se nejprve shodneme, co míníme termínem etnicita, budeme následně schopni využít tento pojem jako společný jmenovatel jinak výrazně odlišných společností a sociálních kontextů. Koncept etnicity nás v tomto smyslu naučí nejen cosi o podobnosti, ale také o rozdílnosti.

Aby pojem etnicity zůstal antropologické komparaci něco platný, měl by mít neměnný význam – je však nevyhnutelně nutné rozlišovat mezi zkoumanými sociálními kontexty. Etnické situace ve dvou různých společnostech mohou být na první pohled podobné a snadno porovnatelné, zatímco jiné se mohou dalekosáhle lišit. Pro nástin rozsahu této variability uvádím některá typická empirická ohniska etnických studií – několik druhů etnických skupin, chcete-li. Následující výčet není vyčerpávající.

(a) *Moderní přistěhovanci*. Kategorie mimo jiné zahrnuje imigranty neevropského původu v evropských městech

7 V originále „a conceptual bridgehead“. Převádím tuto pozoruhodnou metaforu doslovně i přesto, že se v češtině běžně nevyskytuje. (pozn. překl.)

a „Hispance“ ve Spojených státech amerických, stejně jako osoby migrující do městských sídel v Africe, Korejce v Japonsku anebo Číňany v Indonésii. Výzkum imigrantů se zabývá problémy adaptace, etnickou diskriminací ze strany hostitelské společnosti, rasismem či problematikou managementu identit v situaci kulturní změny (srov. kap. 4, 7 a 8). Antropologický zájem o procesy urbanizace v Africe se zaměřuje např. na předěly a kontinuitu politické organizace a sociálních identit následující po migraci do zcela nových podmínek (srov. kap. 2). Etnické skupiny této kategorie – ačkoliv nejsou zcela bez politických zájmů – jen zřídka požadují politickou nezávislost nebo vlastní stát a bývají zpravidla integrovány do kapitalistického systému výroby a spotřeby.

(b) *Domorodé obyvatelstvo*. Tento široký termín obvykle označuje původní obyvatele daného teritoria, kteří v zásadě nedisponují politickou mocí a jsou jen částečně integrováni do struktur dominantního národního státu. Pojem domorodé obyvatelstvo asociuje neindustriální výrobní způsob a politický systém s absencí státu (Minority Rights Group, 1990; srov. Paine, 1992, 2000). Baskové v Biskajském zálivu nebo Velšané ve Velké Británii nejsou považováni za původní populace, ačkoliv jsou zde – technicky vzato – stejně původní jako Sámové v severní Skandinávii či Chívarové v povodí Amazonky. Koncept „domorodého obyvatelstva“ tak spíše než spolehlivý analytický nástroj představuje vítanou oporu široké rodině příbuzných pojmů či aktuálním politickým zájmům (srov. kap. 4 a 7).

(c) *Proto-národy (etnonacionalistická hnutí)*. Mediálně nejznámější kategorie etnických skupin. Zahrnuje Kurdy, Sikhy, Palestince nebo srílanské Tamily. Podle definice jde o skupiny vedené politickými lídry, kteří proklamují nárok na vlastní národní stát a odmítají žít „pod nadvládou jiných“. Dá se říci, že tyto skupiny, postrádající národní stát, sdílejí více podstatných charakteristik s ná-

rody (srov. kap. 6) než s urbánními menšinami nebo domorodými populacemi – vždy se vyznačují teritoriální základnou; probíhá v nich vnitřní diferenciaci na základě třídy nebo dosaženého vzdělání; jsou početné. Ve shodě s běžnou terminologií je lze nazvat „národy bez států“. Antropologie nachází tato hnutí na řadě míst včetně Euskadie neboli Baskicka (Heiberg, 1989), Bretaně (McDonald, 1989) a Québecu (Handler, 1988).

- (d) *Etnické skupiny v „plurálních společnostech“*. Termín „plurální společnosti“⁸ obvykle označuje státy vzniklé v průběhu kolonialismu, obývané kulturně heterogenními populacemi (Furnivall, 1948; M. G. Smith, 1965). Typické jsou Keňa, Indonésie nebo Jamajka. Jednotlivé skupiny, které společně tvoří plurální společnost, jsou sice nuceny participovat na jednotném politickém a ekonomickém systému, v ostatních ohledech jsou však nahlíženy (a samy se nahlízejí) jako výrazně odlišné. Snahy o odstěpení v plurálních společnostech zpravidla nemají šanci a tendence artikulovat etnicitu, tak dostávají podobu konkurence mezi skupinami. Richard Jenkins (1986) dodává, že za plurální lze pravděpodobně považovat většinu soudobých států.
- (e) *Postotokářské menšiny*:⁹ *potomci otroků, povětšinou v Novém světě*. Tuto část populace nelze považovat za přistěhovalce, ani za domorodé obyvatelstvo. Jejich předkové, členové svébytných afrických etnických skupin, byli jednoduše přeměněni, na „pracovní sílu, černochoy, „negry““ (Fen-

8 Koncept plurální společnosti (*plural society*) se objevil v předválečném období v antropologických studiích o koloniálních společnostech, kde jejich jednotlivé složky obyvatelstva (nativní populace, Evropané, Číňané a další) tvořily zvláštní skupiny žijící v rámci jedné politické jednotky oddělené vedle sebe, přičemž si nadále udržovaly svá vlastní náboženství, jazyky, kultury a způsoby života. Furnivallovými (Furnivall, 1948) slovy – tyto skupiny se mísí, ale neslučují (*mix but do not combine*). (pozn. překl.)

9 Na význam této kategorie mne upozornil Steve Fenton (1999: 31–32), je muž touto cestou děkuji.

ton, 1999: 42). Později tyto skupiny samy sebe redefinovaly nejrozmanitějšími způsoby v závislosti na příslušné společnosti a kontextu. Nejvýraznějšími manifestacemi tohoto znovu-objevení „africkosti“ jsou hnutí *négritude* ve frankofonních oblastech, jamajský rastafarianismus anebo nejnověji afrocentrická ideologie v USA (Asante, 1988). Na opačném pólu se zase můžeme setkat s oslavou hybridity (Gilroy, 1987; Hall, 1991; Werbner – Modood, 1997). Jejich politika identity je obvykle založena na sdílené historii vynuceného vykořelení a utrpení.

Definice etnicity, nabídnutá výše, by zahrнула všechny tyto druhy meziskupinových vztahů bez ohledu na to, jak se liší v jiných ohledech. Je jisté, že v etnických vztazích, které jsou reprodukovány městskými minoritami, stejně jako domorodým obyvatelstvem, proto-národy či dílčími skupinami plurálních společností existují aspekty politiky (boj o moc a uznání) a symbolických významů (sociální identifikace a přináležitost). Jinými slovy, přes značnou variabilitu problémů a podstatných charakteristik reprezentovaných jednotlivými druhy skupin se zdá, že termín etnicita lze smysluplně použít jako jejich společný jmenovatel. V dalších kapitolách uvidíme, jak mohou antropologické přístupy k etnicitě osvětlit jak podobnosti a rozdíly mezi různými sociálními kontexty, tak jejich historické podmínky.

Analytické a „nativní“ koncepty

Poslední otázka, již je třeba se dotknout v této kapitole, směřuje ke vztahu mezi antropologickými pojmy a jejich předmětem. Jde o problém s komplikovanými důsledky, který zahrnuje problematiku poměrů mezi (i) antropologickou a „nativní“ teorií, (ii) antropologickou teorií a sociální organizací a (iii) „nativní teorií“ a sociální organizací.

Je nasnadě, že terminologický posun od „kmenů“ k „etnickým skupinám“ do značné míry otupil kdysi velmi ostrou

distinkci „moderního“ a „primitivního“. Vzestup antropologického zájmu o nacionalismus nás posouvá o další krok ke „studiu sebe samých“. Neboť jestliže etnicitu lze umístit jak do nemoderního, tak do moderního kontextu, nacionalismus je nutno identifikovat výlučně s moderní dobou s paralelními počátečními body ve Velké francouzské revoluci a německém romantismu. Později pronikly nacionalistické symboly, hnutí a hesla do středu zájmu antropologického výzkumu. Nacionalismus, coby ideologie moderního státu, je přítomen v sociálních světech samotných antropologů. Přes pozoruhodné rozdíly mezi jeho partikulárními projevy je nacionalismus jako takový ideologií modernity. Při studiu nacionalismu v cizích zemích je proto obtížné využít vlastní společnost ke stanovení implicitního protikladu, jak měli nezřídka ve zvyku antropologové studující společenství, jež považovali za exotická. Ve skutečnosti, jak si všiml Richard Handler (1988), vyrůstají nacionalismus a společenské vědy včetně antropologie ze stejného historického podhoubí, tj. modernizace, industrializace a rozkvětu individualismu 19. století. Podle Handlera je právě to důvodem obtíží, s nimiž se antropologové potýkají při snaze získat potřebný analytický odstup *vis-à-vis* nacionalismu; zkoumané způsoby myšlení a jim odpovídající koncepty jsou zkrátka příliš blízce příbuzné (srov. také Boyer – Lomnitz, 2005; Herzfeld, 1987; Just 1989).

Handlerův poznatek platí rovněž ve vztahu k moderním etnopolitickým hnutím. Mluvčí těchto hnutí často operují s konceptem kultury, který bývá přímo inspirován pojmem kultury v antropologii. Někdy se skupiny participující na těchto hnutích samy vědomě označují za „kmeny“, připomínající „kmeny“ z monografií klasické antropologie (Roosens, 1989). V takových případech jde o vzájemný vnitřní vztah mezi antropologickým teoretizováním a „nativními teoriemi“. Pokud pak antropolog studuje ožehavá témata ve vlastní společnosti, existuje reálné riziko kontaminace vědeckého pojmového aparátu nepřesnými, případně ideologicky zatíženými významy slov běžného jazyka. Proto je vhodné věnovat při

výzkumu fenoménů etnicity a nacionalismu zvláštní pozornost výběru analytických termínů a interpretací.

Poznámky Handlera a dalších ke studiu nacionalismu a moderní etnopolitiky můžeme nicméně považovat za problémy sociální antropologie obecně. Zásadní potíž spočívá v adekvátní artikulaci vztahu mezi antropologickou teorií, „nativní teorií“ a sociální organizací (Mitchell, 1974; srov. též Baumann, 1996). V jistém smyslu je etnicita výtvořem samotného analytika, který vyráží do světa a klade otázky týkající se etnicity. Pokud by se náš výzkumník místo etnicity zabýval problematikou genderu, nepochybně by objevil genderové aspekty namísto těch etnických. Na druhou stranu, samotní jedinci či informátoři žijící ve zkoumaných společnostech se mohou zabývat záležitostmi a otázkami spojenými s etnicitou – a právě jako takový daný fenomén zjevně existuje i vně myslí pozorovatele. Protože však naše pojmy, např. etnicita a nacionalismus, jsou ve skutečnosti našimi vlastními vynálezy, nic nás neopravňuje předpokládat, že aktéři samotní uvažují o způsobech konstituce světa stejně – dokonce ani tehdy, používají-li stejná slova jako my! Historie a společenská identita jsou sociální konstrukty, jejichž vztah k potvrzeným či alespoň oficiálním faktům mívá nejistou povahu (srov. kap. 4).

Diskrepance mezi tím, co lidé říkají, a tím, co ve skutečnosti dělají, jsou velmi běžné a nesouladu mezi informátorem a antropologovým popisem téže reality se téměř nelze vyhnout. Mnozí antropologové (například Holý – Stuchlík, 1983) se dokonce domnívají, že nejdůležitějším cílem naší disciplíny je zkoumat a vyjasňovat právě vztahy mezi představami a činy, proklamovanou myšlenkou a konkrétní akcí. Nemusíme souhlasit s jejich „racionalistickou“ perspektivou, podle níž se patrně v pozadí každé sociální akce nachází prostá a cílevědomá „ekonomická“ racionalita, avšak obecný problém zůstává: proč lidé něco tvrdí a následně jednájí zcela jinak? A jak se dá něco takového zkoumat?

Uvedený rozpor je v etnických studiích relevantní a vyžaduje, abychom měli co možná nejvíce jasno v rozdílech mezi

vlastními koncepty a modely, „nativními“ koncepty a modely a sociálním procesem. V některých společnostech budou lidé popírat systematické rozdíly v zacházení se členy různých skupin, jakkoliv antropologův výzkum existenci diskriminace ukáže. Nebo naopak – během svých terénních aktivit jsem potkal mnoho křesťanů, kteří byli v rozhovoru ochotni okázale přísahat, že nemají a nechtějí mít nic společného s muslimy; jak se později ukázalo, v praxi udržovali s muslimy trvalé, někdy i důvěrné sociální vztahy. Jsou to nakonec právě kontradikce tohoto druhu, co vede antropologickou práci k výsledkům.

DOPORUČENÁ ČETBA

- Guibernau, Montserrat – Rex, John, eds. (1997) *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity. Velmi dobře editovaný výběr kratších textů, které pokrývají hlavní přístupy a teoretické pozice.
- Jenkins, Richard. (2008) *Rethinking Ethnicity*. London: SAGE. Přehledný a vyčerpávající úvod do této problematiky, obsahující četné etnografické příklady a poutavé teoretické diskuze.

KAPITOLA DRUHÁ ETNICKÁ KLASIFIKACE: MY A ONI

Pocházel z dobré třídy, měl nažloutle hnědou barvu pleti a vlasy s velkými vlnami („dobré“ vlasy, jak soudila slečna Heneryová; jakožto příslušnice karibské barevné střední třídy hodnotila lidské vlasy jako buď „dobré“ nebo „špatné“ – někdy jako „dobré“ a „tvrdé“; „dobré“ byly ty, které vypadaly evropsky; „špatné“ nebo „tvrdé“ byly kudrnaté vlasy negroidního typu).

Edgar Mittelholzer (1979 [1950]: 58)

Etnicita spočívá v první řadě v aplikaci systematického rozlišování mezi insidery a outsidersy; mezi My a Oni. Etnicita nemůže existovat tam, kde se toto pravidlo nevyskytuje, předpokládá totiž institucionalizovaný vztah mezi jasně vymezenými kategoriemi, jejichž členové se navzájem považují za kulturně odlišné. Z tohoto pravidla vyplývá, že dvě nebo více skupin, které se považují za odlišné, se v situaci intenzivnějšího vzájemného kontaktu mohou zároveň stávat jedna druhé podobnější a zároveň se intenzivněji zabývat vzájemnými odlišnostmi. Etnicita je tedy vytvářena prostřednictvím sociálního kontaktu. Tato kapitola představí všeobecné rysy těchto procesů sociálního kontaktu. V dalších kapitolách pak osvětlíme širší kontext etnických vztahů v rovině interpersonální – od utváření etnických skupin (kapitola třetí) a tvorby etnických identit a ideologií (kapitola čtvrtá), přes historické podmínky (vzniku) etnicity (kapitola pátá), vztah mezi etnicitou a státem, včetně debat o nacionalismu, původním obyvatelstvu a multikulturalismu (šestá, sedmá a osmá kapitola), až po dopady globalizace na politiku identit (osmá a devátá kapi-